

— Žijeme ve skrytu. Vyprávění rakouské Romky

Na konci roku 2008 vydalo nakladatelství Argo ve spolupráci se sdružením Romano džaniben v pořadí již druhou publikaci v rámci mezinárodního projektu Romani Library zaměřeného na překlady děl romských autorů do majoritních jazyků spolupracujících zemí. Tentokrát se jedná o knihu rakouské spisovatelky a výtvarnice Ceiji Stojky (nar. 1933) Wir leben in Verborgenen (Žijeme ve skrytu), která v Rakousku vyšla v roce 1988 a okamžitě vzbudila velký ohlas.¹ Českého překladu se ujala renomovaná překladatelka, paní Jana Zoubková. Kniha navíc čtenáře seznamuje i s neobyčejně silnou výtvarnou tvorbou Ceiji Stojky – jako ilustrace byly ke knize použity reprodukce jejích obrazů. Na následujících stránkách necháváme čtenáře Romano džaniben do knihy alespoň nahlédnout – prostřednictvím úryvků z Ceijina vyprávění pokrývajících všechna čtyři v knize popisovaná období: tedy život tehdy těsně desetileté Ceiji a její rodiny v předválečné Vídni, jejich cestu skrze nacistické tábory Osvětim, Ravensbrück, Bergen-Belsen a návrat zpět a alespoň částečné shledání v těsně poválečné Vídni. Součástí knihy je i obsáhlý rozhovor editorky německého originálu, Karin Berger, s Ceijou, ze kterého vybíráme alespoň tu část, která se tragického tématu holocaustu Romů dotýká z poněkud jiné – bohužel neméně bolestné – stránky: týká se uznání a odškodňování spáchaných křivd.

Je tohle celý svět?

V roce 1939 mohli ještě Romové kočovat s vozy a koňmi po Rakousku. Mojí mámě bylo tenkrát třicet tři let a tátovi taky. Bylo nás šest dětí, nejstarší sestre Mici bylo právě třináct, další po ní byla Katy, té bylo dvanáct, po ní následovali dva bratři, desetiletý Hansi a osmiletý Karli, a našemu nejmladšímu bratříčkovi Ossimu byly tři roky, no a mně, Ceije, bylo šest. Rodiče jsme měli moc rádi a mezi námi sourozenci to bylo taky tak. Samozřejmě jsme taky museli, ať

1 Viz též anotace tohoto a dalšího románu Ceiji Stojky v RDž 3/1995 a 4/1995. V roce 2003 byl též na stránkách RDž uveřejněn obsáhlý rozhovor (jeho součástí je i obsáhlá obrazová příloha), který s Ceijou Stojkou pro RDž vedl Mozes Heinschink (viz RDž jevend 2003, s. 167-185).

jsme byli kdekoliv, chodit do školy. Vzpomínám si ještě na den, kdy jsem byla poprvé ve škole, odvedl mě tam můj táta Wackar. Byla jsem hrozně pyšná.

Tehdy v roce 1939 jsme byli někde ve Štýrsku, když se naši lidi dozvěděli, že už nesmíme kočovat. Bylo to pro nás čím dál horší, a tak se táta nakonec rozhodl, že půjdeme do Vídně. Řekl, že má ve Vídni dobrého známého, že podniká v povoznictví a že má velký dvůr. Snad bychom u něj mohli odstavit naše vozy a nějakou dobu tam žít. A tak jsme jeli do Vídně, do 16. okresu, do ulice Paletzgasse za panem Sprachem. Ten pán nás přijal srdečně, ale otcí řekl: „Karle, ten váš obytný vůz je moc nápadný, musíš ho přestavět, aby vypadal jako dřevěný domek.“ To se taky stalo. My děti jsme zase chodily do školy a moje nejstarší sestra do práce do papírny. Ossi, náš nejmladší bratříček, byl s naší mámou Sidi. Ve velkém dvoře u pana Spracha žili v malém domku ještě manželé Bröselovi. Sami děti neměli, ale nás měli moc rádi. Chovali králíky a Ossi a já jsme často chodili s paní Bröselovou k rybníku natrhat pro králíky čerstvou trávu. Po práci jsme vždycky dostali dobrou svačinu.

...

Jednoho dne si pro našeho tátu Karla Wackara Horvatha přišlo k nám na dvůr gestapo. Gestapáci přijeli v malém autě a tátu nacpali dovnitř. My děti jsme stály a brečely, že odváží tátu. Ještě jednou nám zamával, potom auto odjelo. Bylo to v roce 1941 a z toho dne mám na tátu poslední vzpomínku. Nikdy jsme ho už neviděli. A nám dětem teď zakázali chodit do školy. Gestapo postavilo kolem dokola našeho dřevěného domku španělskou mříž a zakázali nám, abychom chodili za ni. A tak jsme Osvětim pocítili už na svobodě.

Máma našeho táty bydlela ještě s námi a občas se vykradla ven, aby sehnala chleba, protože my děti jsme měly hlad. Jednoho dne jsme na babičku čekali marně. Chytili ji i s babičkou a dědou z matčiny strany a odvezli do Lodže. Tam ji zabili a hned zahrabali. Dodnes nikdo nezjistil, kde se to stalo.

Esesáci dělali často velké razie. Vymáčkli naše malé dveře, vytáhli nás z postele a svítili nám baterkami do obličeje. Bylo to stále nesnesitelnější. Majitelé pozemku nám pomáhali, jak jen mohli. Paní Sprachová a paní Bröselová nás schovávali a brali nás v ochranu, ale pak už ani oni nemohli nic dělat. Naše máma řekla: „Dnes by zase mohli dělat velkou razii. Dobře mě poslouvejte, půjdeme do Kongresového parku a schováme se tam pod listím, tak si ne-

| Obálka knihy *Žijeme ve skrytu*
s použitím obrazu Ceiji Stojky
O trajo a phuvako |
Život v přírodě (2004) |

svlíkejte šaty.“ Tak jsme se ještě schovávali, aby nás nenašli, ale netrvalo to dlouho a měli jsme velký strach.

Moje sestra Katy měla přítele, Fritze Karaseka, a ten měl moc hodnou mámu. Oba nám pomáhali se skrývat. Ale někdo je už varoval a řekl jim, že to je hanobení rasy, když se stýkají s Cikánkou. Karasekovi sami to taky neměli lehké. Fritz přesto vytrval. Jednou pozdě večer odešla máma s mými sourozenci k mé kmotře Ceije do Odoakergasse, kmotra tam měla přízemní domek. Katy a já jsme šly za Fritzem. Ani on už nevěděl, jak by nás mohl skrýt. Vzpomněl si na jednu hospodu, kde bychom mohli nějakou dobu přečkat, a objednal nám smažené grundle a chleba. Ale ani tady jsme se nemohli dlouho zdržet, a tak jsme nakonec šli do Kongresového parku. Tihle lidé se nám snažili pořád pomáhat, ale brzy už nemohli udělat vůbec nic. A stalo se, k čemu jednou dojít muselo – zatkli mou sestru Katy.

Teď už jsme nebyli v bezpečí nikde, nikdo se nám už neodvažoval pomáhat. Tak jsme byli zalezlí v našem dřevěném domečku nebo v Kongresovém parku. Máma se někdy vyplížila ven a přinesla nám chleba a mléko a naše hodná paní Bröselová někdy potajmu přišla k naší mříži a hodila nám králíka. Nosila nám taky pitnou vodu. Paní Bröselová byla opravdu moc dobrý člověk. Řekla mámě, že na konci naší ulice stojí polní kuchyně a lidi si tam můžou jít pro jídlo. Máma měla veliký strach a řekla, že Cikáni tam jídlo určitě nedostanou. Rychle jsem si narazila čepici na hlavu, popadla hrnec a šla na konec naší ulice. Bylo tam moc a moc lidí a všichni se tlačili k té pojízdné kuchyni. V tom návalu jsem taky dostala plný hrnec jídla, a tak jsme zase přežili jeden den.

Jednoho dne máma dostala dopis. Listonoš říkal, že je z Dachau. Tvářil se smutně, protože zhruba věděl, jaká zpráva v tom dopise je, a hned spěchal pryč. Mámě ten dopis přečetla paní Sprachová.

Zpráva o tátově smrti byla strašlivá. Celé dny jsme byli všichni tak omráčení, že to ani nedokážu popsat. Smrt našeho táty jsme nikdy nepřekonali. Máma se snažila získat z Dachau urnu s popelem. Konečně dosáhla toho, že jí urnu poslali poštou. Vzala ji do rukou, zatřásla jí a volala: „*Wackar, ande san tu kathe?*“ (Wackare, jsi tam?) Urna se otevřela a vypadlo z ní pár kostí. Máma si ušila malou taštičku a kosti do ní uložila. Potom si ji pověsila kolem krku.

...

V roce 1943 k nám do ulice Paletzgasse přišlo gestapo. V šest hodin ráno vymáčkli malé dveře našeho domku. Svítili obrovskými baterkami a na nás, děti, křičeli: „Pohyb, pohyb, všichni vstávat! Kde máte matku? Snad se neschovává! Tak honem, vyklopte, kde je!“ Bratr jim musel říct, kde máma je. Měli jsme veliký strach. Dva esesáci odjeli do Odoakergasse a přivezli mámu a taky tři vnuky mojí kmotry. Když k nám všichni dorazili, slyšela jsem, jak máma gestapáky úpěnlivě prosí: „Prosím vás, dneska ve dvanáct má otec mých dětí pohřeb, na Ústředním

hřbitově. Prosím vás, dovolte nám, ať se s ním rozloučíme.“ Esesáci jen řekli: „Kam bysme to přišli! Okamžitě si sbalte to nejnnutnější, stejně se zas brzy vrátíte domů, tak toho moc nepotřebujete.“ Tak nás nastrkali na zelené otevřené auto. Tři vnoučci mojí kmotry seděli a hrůzou se celí třásli, bylo jim teprve pět, čtyři a tři roky. Všichni jsme se třásli strachy. Odvezli nás do Roßbauerlande, do vězení. Ti malí brečeli, nebyli jsme ani pořádně oblečení.

Nedokázala bych tohle vyprávět podruhé, protože teď ve vzpomínkách prožívám všechno znovu, jako by se to stalo včera. Kdybych dokázala vypsát všechno, na co myslím, byla by to nekonečná kniha utrpení. Ale moje myšlenky utíkají rychleji, než to ruka stihne napsat na papír.

* * *

...

Bratr Karli pracoval v kantýně, musel esesmanům čistit holínky a taky všechno ostatní. Jednou jeden esesák prohlásil, že mu Karli ukradl kus mýdla, což vůbec nebyla pravda. Karliho, Mici a Hansiho odvedli, Karli dostal pětasedmdesát ran býkovcem přes záda a přes hlavu, Hansi třicet ran a Mici pětadvacet. Jako dobytek je pak hodili zpátky na blok. Starala jsem se o bratříčka Karliho, měl na těle tři centimetry silnou vrstvu hnisu a krve. Díkybohu se z nemocničního bloku vrátila i máma, už jsme nebyli tak sami. Ale potom musel do toho strašlivého bloku náš miláček Ossi, měl břišní tyfus, bylo mu tak zle, že nemohl ani stát. Jednou jsem se potajmu vkradla do nemocničního baráku, plížila jsem se od jedné kóje ke druhé, až jsem došla k němu. Konečně jsem ho našla. Plakali jsme a tiskli se k sobě. Lehla jsem si k němu, protože nikdo nesměl vidět, že jsem tam, to by se mnou dopadlo moc špatně. Mluvili jsme spolu velmi vroucně, řekla jsem našemu malinkému: „Ossi, brzy už budeme smět domů a potom se hned vydáme do Kongresových lázní. Těšíš se?“ Odpověděl mi: „Jen se na mě podívej, já už se domů určitě nedostanu.“ A potom ještě řekl: „Až se vrátíš domů, vid', že si na mě vzpomeneš?“ O dva dny později můj malý bratříček zemřel, bylo mu sedm let.

Jednou brzy ráno přišli dva esesáci a dva kápoové a řekli: „Okamžitě nastoupit, jde se do umývárny. Nechcete tady přece v té špíně shnít!“ Došli jsme do umývárny, byla v jednom velkém baráku. Esesáci nevyšli ven, jen si stoupili stranou. Stáli s rozkročenýma nohama a s cigaretou v puse. Bavili se tím. Občas někomu nastavili nohu a pak ho ještě nakopli. Potom přistoupil jeden k mámě a řekl: „Ty zrůdo, co to máš na krku?“ Strhl jí taštičku s tátovými kostmi a hodil ji do odtoku. Potom ji udeřil do obličeje. Na utření jsme měli jen svoje šaty.

* * *

...

Na železniční stanici stály ženy v uniformách, uniformy byly hnědozelené, na ramenou měly hvězdičky a různé červené a žluté proužky, v rukou držely gumové obušky. Holínky se jim v nažloutlém světle leskly a vrzaly. Nebyly to, bože chraň, nijak laskavé ženy. Převzaly velení a už křičely: „Nastoupit, pohyb, pohyb!“ Všichni z vlaku jsme vystoupili ven. Osvětlení bylo dost pochmurné. Nemuseli jsme jít moc daleko, za chvíli jsme procházeli bránou. Byl to ženský tábor Ravensbrück. Pochodovali jsme, už se úplně setmělo, procházeli jsme kolem menších baráků, nebyly tak velké jako v Osvětimi. Některé byly světle zelené. Máma zkusila zavolat jména, její setry Grete a Hilli byly totiž taky v tomhle lágru. Ale hned dostala ránu obuškem a zmlkla.

...

Odvedli nás do baráku. Nebyl prázdný, byly tam už jiné ženy. Všude patrové palandy, velmi široké, na každou se musely vejít dvě rodiny. Já, Katy, máma, Chiwe, Burli a Rupa jsme si vylezli úplně nahoru. Jedna věc nás udivila. Měli jsme opravdové polštáře a povlečené deky, povlaky měly modrobíle kostičkovaný vzorek. To pro nás bylo něco úplně nového. Nesměli jsme spolu mluvit, ale hladili jsme se po ruku. Dozorkyně už byla netrpělivá, bylo dost pozdě. Řekla: „Pohyb, všichni na palandy a ticho, rozuměli jste?“ Slabé světlo zhaslo, jen venku nad vchodem do baráku slabě svítila lampa. Když dozorkyně odešla z bloku, přišla k nám neznámá žena a zeptala se mámy: „Odkud jste? Neznáš mou matku, taky byla v Osvětimi.“ Potom pokračovala: „Dozorkyně tady jsou horší než esesáci, ale musíme to všichni vydržet, tady nejsou krematoria.“ V každém bloku byla jedna bloková vedoucí a další vězenkyně, šubová, která odpovídala za pořádek. Jedna z nich křikla: „Ticho tam vzadu!“ A neznámá žena bleskem zmizela.

...

Jednoho dne byly esesačky hrozně nervózní. „Všichni na nástup!“ Z nějakého jiného bloku utekly dvě ženy. Všechno bylo vzhůru nohama. Venku byla ještě tma a někdo mi vzal boty a já musela jít ven bosa. Zem byla ledová. Katy a máma stály vepředu. Máma se na mě podívala a přestala se ovládat, byla úplně bez sebe. Oberscharführerin Rablová právě procházela kolem a přepočítávala nás. Když šla zase zpátky, řekla jí máma: „Prosím vás, to dítě nemá boty.“ Ale dál se nedostala, esesačka Rablová ji chytila za vlasy. Ale máma ji popadla za opasek, až jí čepice spadla a uletěla. Paní Rablová si zapsala mámino číslo. Okamžitě přispěchala teta Ria a přinesla mi pod nohy starou deku. Máma se smála a volala: „Už je to stejně jedno, dneska, nebo zítra.“ Esesačka mě a mámu bila po hlavě a na mámu poštvala psa, ale ten jí serval jen kus šatů. Paní Rablová to nedokázala pochopit, znovu mámu bila a křičela: „Však on tě ten smích přejde, až budeš v bunkru!“ A vystřelila pryč jako blesk. Máma řekla: „Jestli existuje Bůh,

tak musí tuhle zlou ženu potrestat.“ Ty dvě vězenkyně, co utekly, se pořád ještě nenašly. Esesáci a esesačky se radili, co udělat. Byli celí vzteklí. Pak nám řekli: „Budete tady stát tak dlouho, dokud se ty dvě vězenkyně nenajdou. Abyste věděli, co čeká ty, co utečou.“ Nástup byl nekonečně dlouhý. Myslela jsem na bunkr a říkala si. „To máma nemůže přežít.“ Potom jsem se v duchu ptala: *Devla, so kerdam ame kacavo baro, kaj tu bisterdan ame?* (Bože, co jsme udělali tak strašného, že jsi na nás zapomněl?)

....

Uběhlo několik dnů. Teta Ria mi dala jeden úkol z počtů a jeden ze psaní, protože věděla, že neumím číst ani psát. (Ale já už se učit nedokázala, pořád jsem musela myslet na paní Rablovou, jak je zlá!) Brzy nato se stalo něco zvláštního. Hodně brzy ráno přišla teta Ria a řekla: „Do tábora přijely dva nákladáky. Stojí úplně vepředu, hledají se pracovní síly pro jiný tábor. To je vaše poslední šance. Esesačky tady právě nejsou, tak utíkejte o život.“ Sestra Katy šla první. Sbalila si deku a utíkala, jak nejrychleji dokázala. Nám ještě řekla: „*Jekh si te mentoj, denaš vi tu, Mama!*“ (Jedna z nás musí přežít, utíkej i ty, mami!) A už byla na nákladáku, aniž by se odhlásila. Šlo to strašně rychle. Jedno nákladní auto už bylo úplně plné a hned odjelo. Teď jsme o život běžely já a máma. Chiwe, Burli a Rupa se taky přidali. Mimi a její syn Teo taky, všichni běželi s námi. Byly jsme na korbě auta tak rychle, že jsme ani neměly čas myslet. Máma mi řekla: „*Bandiw tista tele!*“ (Co nejvíc se skrč!) Už byl plný i tenhle nákladák. Teta Ria stála před barákem, auto se rozjelo. Všechny ženy se modlily a křížovaly. Teta Ria nám ještě mávla na rozloučenou, a tak jsme opustily ženský lágr Ravensbrück.

* * *

...

Přišli jsme do lágru Bergen-Belsen, který byl postavený uprostřed lesa. Dovnitř jsme vešli bránou s mříží. Už první pohled, který se nám naskytl, byl otřesný. Hned za bránou leželo několik mrtvých, měli rozříznuté hrudníky, chyběly jim srdce a játra. Máma řekla: „*Na dara, muri šej!*“ (Neboj se, holčičko moje!) V tomhle lágru nebylo moc baráků. Jen pár metrů od nich leželi mrtví, ani se nedali spočítat, kolik jich bylo, jedno tělo přes druhé, mladí i staří, někteří ještě žili. Zavedli nás do dlouhého ohybného baráku, uvnitř nebyly žádné palandy a kóje. Celý barák byl prázdný. Nebyla tam okna a na podlaze, která byla skoro bez prken, leželo několik nemocných lidí. Esesáci na nás zařvali: „Marš dovnitř, to je váš barák.“ A pak už jsme je neviděli, nikdo se o nás nestaral.

Leželi jsme všichni pohromadě na mokré zemi. Máma řekla: „Musíme si dávat velký pozor na deku.“ Lidé, kteří už tam byli, se jen beznadějně ploužili sem a tam. Nikdo nás tady neregistroval, mohli jsme se pohybovat po táboře z jednoho konce až na druhý. Celý

tábor byl obehnán drátěným zátarasem se čtyřmi strážními věžemi, v každé byla hlídka se samopalem, neustále připravená střílet. Drátěné pletivo bylo tak jemné, že se jím nedalo prostrčit ani stéblo.

...

Před naším barákem rostl osamocený listnatý strom. Vůbec nechápu, kde se tam vzal. Měl krásné silné, světle zelené listy. Nebyl moc vysoký, na listy se dalo dosáhnout. Měly nasládlou chuť a byly šťavnaté. Každý den jsme si pár lístečků utrhlly a snědly. Chutnaly báječně. Bratr Karli mě v Osvětimi naučil kouřit. Tehdy mi řekl: „Když si vykouříš cigaretu, nebudeš mít hlad.“ Utrhla jsem několik listů a nechala je uschnout. Máma z jednoho listu ukroutila cigaretu. Kouřily jsme spolu a s Chiwe a Burlim. Už jsem hlad tolik necítila. Nebyla jsem rozmazlená, tak jsem pořád chtěla něco shánět. Burli a já jsme s sebou tahali i ostatní děti, a tak se nám vždycky podařilo někde štípnout pár brambor nebo tuřín. (A to znamenalo život.)

...

Potulovala jsem se po táboře a došla až ke strážní věži. Nahoře stál ozbrojený esesák. Byla jsem od něj asi deset metrů daleko a najednou jsem slyšela, že na mě volá: „Hele, maličká, pojď sem nahoru, něco ti dám.“ Zdálo se mi nemožné, že by myslel mě, ale pak jsem to slyšela ještě jednou: „Pojď přece ke mně nahoru! Nemusíš se mě bát. Opravdu ti chci něco dát.“ Měla jsem takový strach, že jsem celá ztuhla. Esesák mluvil dál: „Podívej, co pro tebe mám,“ řekl a hodil mi dolů bílý balíček. Byla to jeho svačina. Věděla jsem, že je v tom zabalené nějaké jídlo, ale neodvažovala jsem se to vzít. Ale on říkal: „Podívej, já ti vážně nic neudělám, mám taky takovou dcerušku, jako jsi ty. Tak si to seber a sněz to!“ Zvedla jsem balíček, ukázala mu ho a zeptala se: „Mám to přinést nahoru?“ – „Ne, sněz si to.“ – „A vy mě nezastřelíte?“ – „Ne,“ zněla jeho odpověď.

Stála jsem tam a v ruce držela chleba se sádlem. Právě když jsem chtěla jít za mámou, uslyšela jsem obrovský rachot. Nejdřív nalevo ode mě, potom napravo. Rachot se pořád blížil. Obrovské jedle v lese padaly jedna za druhou a dunění bylo pořád silnější. Protože přes hromady mrtvol nebylo vidět, máma neviděla mě a já neviděla ji. Máma ještě vařila ty dvě brambory. Pak se ozval úplně největší rámus a obrovitý tank prorazil drátěný zátaras. Tank dojel až ke mně a metr ode mě zastavil. Třásla jsem se po celém těle. Na druhé straně ode mě stály už taky dva tanky, byly všude. Já stála jako ochrnutá. Z tanků vyskakovali vojáci, hodně vojáků. Jeden přišel ke mně a řekl mi: „Já jsem Angličan. Všichni jste teď volní. Odkud jsi?“ Odpověděla jsem: „Austria.“ Ale myslela jsem tím papírnu v 16. okrese ve Vídni, která byla poblíž Peltzgasse a jmenovala se právě Austria. Jinak jsem nic neznala. Ale bylo to správné slovo. Angličan řekl: „Brzo půjdeš domů. Musíme ještě ve městě Bergen-Belsen vyhnat esesáky z kasáren, potom vás budeme evakuovat.“ Přinesl z tanku roztrhaný prapor a uvázal mi ho jako zá-

stěru. Potom mi dal chleba, spoustu konzerv, sýr a cigarety. Chleba se sádlem jsem taky ještě měla. Potom jsem běžela za mámou. Ta si ničeho z toho nevšimla. Měla málo dřeva a brambory se pořád ne a ne uvařit. Běžela jsem k ní a spustila zástěru. Konzervy, sýr a chleba se před ní vysypaly na zem do prachu. Máma z toho měla šok. „Teď nás zastřelí. Kdes to ukradla?“ A já jí řekla: „Nic jsem neukradla, mami. Už jsou tady Angličani. Musíš jít před ty hromady mrtvých, pak je uvidíš.“

* * *

Po několika týdnech, když už jsme nabrali síl, jsme se vydali na povozech, na nákladních autech, vlaky s uhlím, prostě vším, co mělo kola, směrem domů, do Rakouska – s nadějí, že se setkáme se všemi členy rodiny.

...

Z našeho malého dřevěného domku v Paletzgasse nezbylo vůbec nic, ani rezavý hřebík ne. Byly jsme zase svobodné, ale neměly jsme domov. Tak jsme přespávaly u různých známých, v té době jsme se taky dozvěděly radostnou zprávu – naše sestra Katy žije u hodných lidí ve 3. okrese. Prozatím se jí ujala rodina Peterových. Když jsme k nim přišly, paní Peterová nás velmi srdečně uvítala. Tak jsme se zase shledaly s naší Katharinou a byly jsme čtyři. U Peterových jsme zůstaly ještě několik dní, ale postupně přicházeli další členové rodiny. Máma a Mici běhaly po úřadech, aby sehnaly byt. Konečně jsme dostaly byt po nacistech v 19. okrese, byl to moc krásný byt.

...

Máma se dozvěděla, že její sestra Gréta, jedna z mnoha máminých sourozenců, přece jen přežila. Bydlela ve Floridsdorfu s mnoha dalšími Cikány, kteří se tam usadili. Tak teď měla máma zase sestru, potom se ještě objevila teta Gessa, sestra našeho táty. Jen Hansi a Karli se nevraceli. Máma někde splasila látku v barvě holubičí šedi a šla s ní ke krejčímu. Řekla: „Moje děti tady ještě nejsou, ale já vím, jak jsou přibližně velké. Ušijete mi prosím z téhle látky dva obleky.“ Přinesla je hotové domů a pověsila je do skříně. Často chodila do pokoje a dívala se na ně. Modlila se a říkala: „*Svunto Del, na muk mure duje šaven taj an le mange pale.*“ (Pane Bože, nezapomeň na mé chlapce a vrať mi je zpátky.)

Já a sestra jsme právě seděly v naší hezké obytné kuchyni a měly jsme milou návštěvu, Burliho a Rubertu. Vyprávěli jsme si o minulosti. Máma nebyla doma. Jela tramvají k mé kmotře Ceije, chtěla se jí zeptat, jestli se u nich někdo nedozvěděl něco o našich bratrech, Karlim a Hansim, protože u nás nebyla taková možnost se něco dozvědět. K mojí kmotře chodilo na návštěvu mnohem víc lidí a nejrozumnějších známých. Moje sestra Mici dostala od jedné

hodné sousedky cikorkovou kávu a misku sušeného mléka. Právě dělala kávu a k tomu trhanec, ale hrozně se zlobila, protože měla málo tuku. Smály jsme se jí a říkali: „*Tu keres tu i bari romni, akana sikav, so žanes!*“ (Děláš ze sebe dospělou, tak se teď ukaž!) Trhanec i káva byly přesto báječné. Byl to vůbec moc pěkný den. Já a Katy jsme spravovaly staré věci, když najednou někdo zazvonil. Mici otevřela dveře, stál tam neznámý muž. Zeptal se: „Jsem tu správně u rodiny Stojkových?“ Mici ho uvedla do kuchyně. Byl to dost mladý muž. „Přijel jsem z Německa,“ řekl. „Byl jsem s oběma vašimi bratry v koncentráku, osvobodili nás spolu. Hansimu a Karlimu se daří dobře, jsou ještě v Německu. Chtěl jsem jen zjistit, jestli z jejich rodiny někdo přežil, protože jinak bychom ty kluky nenechali samotné. Mohli by zůstat u mě a mého staršího bratra. Víím, jaké to je, když už člověk nemá rodiče. Ale díkybohu mají ještě moc milé sestry a matku, která své chlapce už dlouho toužebně očekává.“ Tahle zpráva byla prostě ten nejkrásnější dar boží. Každý si umí představit, co pro nás znamenal tenhle den, po kterém jsme tak toužili. Brzo se nám touha vyplní. Nedokázali jsme svoje city potlačit, dali jsme jim volný průchod a smáli se a plakali a tancovali. ... V naší útulné kuchyni to bylo pořád krásnější. Dobrá zpráva o klucích a vůně kávy nám pořádně rozbušila srdce. Ale ne strachy, nýbrž velikým těšením. Ten muž z Německa u nás zůstal několik dní.

Když jsme mámě tu novinku řekly, svalila se na podlahu. Nebylo snadné ji uklidnit. Smála se a říkala: „*Mure duj šave! O svunto Del taj sa či bisterdas ame.*“ (Moji chlapečkové! Pánbůh na nás přece jen úplně nezapomněl.) Netrvalo dlouho a už nás bylo šest, dva kluci, tři holky a máma. Ossi a táta v koncentráku zahynuli. Přesto jsme byli moc šťastní, že z naší rodiny nás tolik peklo koncentráku přežilo.

Nám dětem ale táta moc chyběl, protože nám všem dával sílu a sebedůvěru. Máma pro nás nemohla moc udělat, sama neměla žádné školní vzdělání, byla jen báječná máma. Přesto jsme se všichni snažili přizpůsobit se ostatním. Ve Vídni začalo poválečné budování. Měli jsem střechu nad hlavou, ale uběhlo několik měsíců a my od různých lidí slyšeli, že lidé, kteří během obsazení Vídně v roce 1945 opustili svoje byty, se do nich zase budou vracet. Domácí naší mámě řekl: „Musíte se zase vystěhovat, protože za pár dní se vrátí nájemníci vašeho bytu.“ Máma a Mici se zase pustily do hledání bytu, ale všechno snažení bylo marné, nikde nás nechtěli. Na bytovém úřadě jim řekli: „Dáme vám nějaké body, co se týká nároku na byt, až jich budete mít dost, tak vám byt přidělíme.“ Nezbylo nám nic jiného, než se zase přestěhovat do obytného vozu. Ve 20. okrese jeden člověk takový vůz měl a byl ochoten ho levně prodat. Máma a sestry se tam rozjely. Ten člověk byl moc milý. Máma mu vyprávěla, v jaké jsme situaci, a jeho to tak dojalo, že mámě vůz daroval a ještě k tomu jsme ho mohli nechat na jeho pozemku. To bylo zase dobré znamení, že nemáme úplně propadat zoufalství. Nějak to půjde i dál.

...

Máma pro nás obytný vůz moc hezky zařídila. V bazaru koupila moc krásný starý sporák. Uprostřed vozu jsme měli stůl a dvě židle. Bylo to krásné a útulné. O něco později se Mici vdala a koupili si vlastní vůz. Postavili si ho vedle našeho. Ale nechtěli v něm žít pořád, chtěli získat byt. Katy se zamilovala a přestěhovala se do Floridsdorfu. Karli se zamiloval do Ruberty, která s námi byla v koncentráku v Osvětimi. Hansi se oženil s Rakušankou, která se jmenuje Frída. A tak šel náš život.

Nesmíš být jiná

Rozhovor Karin Berger s autorkou

Měla jsi nějaký konkrétní důvod, když ses rozhodla, že to všechno začneš sepsávat?

Chtěla jsem s někým mluvit. Ale neměla jsem nikoho, kdo by mi naslouchal – no a papír je trpělivý. Psaní mi teda moc nešlo, ale když jsem jednou začala, tak se ze mě vzpomínky jen řinuly. A když jsem to napsala, měla jsem pocit, že je to hotové, že teď je to pravda. I když bylo často dost těžké psát, protože můj partner pro to neměl moc pochopení. Ani by ho nenapadlo, že bych vůbec brala tužku do ruky, maximálně když se podepisuju, nebo když dětem posílám odněkud pohled, který dostanou do ruky jen ony. Listonoš mě nezná, nemusím se teda stydět psát. Takže jsem vždycky musela využít chvíle, kdy jsem byla sama. Většinou jsem psala tak půl hodiny, pak jsem už zase musela jít vařit. Ale když jsem vařila, nebo nosila jídlo na stůl, nebo myla nádobí, tak se to ve mně zase ukládalo, v myšlenkách už jsem zase byla při psaní. A jakmile jsem pak měla chvíli čas, plynule se mi to vybavovalo.

A o tom všem jsi nemohla skoro s nikým mluvit?

Je mi moc líto, že jsem o tom nikdy nemluvila s mámou. Ale nechtěla jsem jí ještě přitěžovat, měla beztak trápení ažaž. A co se mých bratrů a sester týká, bylo to těžké. Ne, jednou jsme to prožili, říkali, už s tím nechceme mít nic společného. Ve skutečnosti je to ale tak, že každý, kdo se odtamtud vrátil, má noční můry a pořád se bojí o děti, že by se něco takového zase mohlo stát. Na chvíli se o tom dalo začít, taky jsme o tom mluvili, ale zanedlouho už slyšíš, přestaňte s tím, přestaňte, copak toho už nebylo dost, musíme se tím ještě víc ničít, pojďme přece taky žít. A potom jsem s tím přestala úplně a řekla jsem si, že se s tím musím vyrovnat sama.

| Ceija Stojka během křtu knihy *Žijeme ve skrytu*, Praha, 2009 |
foto: Lukáš Houdek |

Byla jsi ještě někdy později v Osvětimi a v Březince?

Jsou to asi čtyři roky, co bratr Karli řekl: Víte co, seberte se, obrňte si srdce a pojedem se podívat tam, odkud jsme se vrátili.

Tak jsme jeli. Byl nádherný den, slunce svítilo a byl vlhký vzduch. Karli zajede přímo ke vchodu do cikánského tábora a zastaví přesně před naším barákem. Já otevřu dveře a chci vystoupit, ale najednou se spustí déšť, prší, jen se leje. Katy, říkám sestře, všichni pláčou,

protože jsme tady. To jsou slzy mrtvých, duše našich lidí, kteří tady zemřeli, které zplynovali, spálili, a všech těch, kteří nás znají a znali.

Pršelo hodně, byli jsme promoklí na kost, ale bylo to nádherné, tohle přijetí, přivítání. Déšť byl teplý. Každý z nás šel jiným směrem a úplně automaticky jsme při tom vytvořili kříž. Karli šel k našemu bloku, Katy k bloku jedenáct a já šla na druhou stranu, kde stávala nemocnice, ve které ležel a zemřel náš malý bratříček. Dlouho, dlouho jsme tam byli, každý ponořený do sebe. Všechno jsem viděla před sebou. Všechna ta místa, kam házeli popel, když spalovali Židy. Popelu bylo pořád víc. A potom jsem ucítila úplně stejný pach jako tehdy, jako by se teď spaloval člověk. Nikdo z nás neměl čas na druhé dva, nejméně hodinu jsme byli jako oněmělí, každý pohroužený sám do sebe.

Potom Karli řekl: Tak, na minulost jste se dívali už dost dlouho. Pokřičte se ještě, že jsme se odtud dostali a že jsme to přežili. – Ano, odpověděli jsme mu, máš pravdu. – A v tu chvíli utíkají kolem dva zajíci, zastaví se, sednou si a hrají si spolu. Je tohle možné, zeptal se Karli, kdybyste to někomu řekli, nikdo by vám neuvěřil, ale tady to vidíte na vlastní oči. Mně to připadá, jako by to byl Kurti a náš Ossi. Kurti byl tetin syn, bylo mu asi sedm. Řekla jsem Karlimu: Ano, máš pravdu, viděli nás, jsou to jejich duše. Věříš, že se vtělili do zvířat, aby nám udělali radost. – Přesně tak to je, řekl Karli. Šli jsme taky k památníku, který je tam na paměť všech, kteří v Osvětimi byli, i Romů. Hořely tam svíčky, ale já svíčku nedokázala zapálit. Při zemi vál vítr, byl slabý. Nebyl to normální vítr. Pro mě to byl větrný pozdrav od lidí, jejichž duše tam přebývají. Řekla jsem tomu větru: Byla jsem kdysi tady, my jsme unikli.

...

Staral se o vás někdo, když jste se vrátili z koncentračního tábora?

O nás se vůbec nikdo nestaral, proč by se taky starali? Říká se přece, že Rakušané byli sami obsazeni, v roce 1938 sem napochodovali Němci a všechno zničili. Tak jak to všechno souvisí s Rakušany? Vůbec nijak. Možná by bylo lepší, kdybychom zůstali v Osvětimi, pak by Rakušani neměli žádné problémy. Je nepředstavitelné, že muselo uplynout padesát let, než vyhlásili rok k uctění památky. A že se konečně mluví o lidech, kteří byli v koncentráku. O Cikánech se stejně skoro nemluvílo, ti nejsou, prostě vůbec neexistují. My ale byli v koncentráku stejně jako chudáci Židi, trpěli jsme stejně jako oni. A to se musí čekat tolik let? Je to absurdní, když o tom uvažuješ. A tenhle rok k uctění památky potřebovali proto, aby nám vyplatili almužnu ve výši 4 000 šilinků? To by snad bylo lepší, kdyby si ty peníze nechali, vážně. Jak tomu říkali?

Čestný dar.

Opravdu povedený čestný dar. A kdo nám projevuje tu čest a poctu?

Rakouská republika. – Dostala jsi za léta strávená v koncentráku odškodnění?

No ano, odškodnění. Co se tady může odškodnit? Tenkrát jsem dostala dvakrát po 15 000 šilincích, to bylo odškodnění.

Znáš Romy nebo Sinty, kteří nedostali vůbec nic?

To tedy znám. Jsou to ti, co měli nějaký malý trest. Jakmile byl člověk už někdy trestaný, ztratil nárok na odškodnění. Já tomu absolutně nerozumím. Někaký mladý kluk se dostal do sporu s policistou, no bože, a jen proto nedostane ani finanční odškodnění, ani průkaz oběti nacismu? Jak to souvisí s koncentrákem? Vyhnul se snad díky tomu koncentráku? Nemusel tam? Já tohle vůbec nechápu.

A co bys čekala, že vám dají?

Myslím, že rakouským Romům, kteří se vrátili, a všem ostatním, kteří prošli koncentráky, měli umožnit získání bytu, i kdyby to byl jen jeden pokoj s kuchyní. Aby měli lidé střechu nad hlavou, aby mohli žít, aby byli schopní se postavit tomu, co je čekalo na svobodě. Strávili léta v koncentráku, najednou jsou volní, jak se mají zase uchytit a začít normálně žít? Mohlo se přece prohlásit, že ti, co byli v koncentráku, se vrátili domů úplně bez ničeho, a tak se musíme postarat o to, aby se s nimi nejednalo jako s posledními vyvrheli. Ale to právě chtěli, brát nás jako poslední odpad lidstva. Kdyby tohle neměli v úmyslu, taky by se k nám zachovali jinak. Proto mě vždycky znovu rozhoří, když slyším, že se někde objevil nějaký starý nácek a Rakousko ho

přijme a oslavuje ho. Roztáhne se červený koberec na uvítanou, dá se mu všechno, má domov, je o něj postaráno. Kdo nám uchystal na uvítanou červený běhoun, když jsme přestáli všechny ty hrůzy? A teď se vracejí nacisti a jsou přijímáni, jako by byli kdovíco. Nebo ten Verbelen,² žije si tady v naprostém klidu a pohodě, a přitom má na svědomí smrt tolika lidí. Teda víš, mně je úplně špatně, když si na to vzpomenu, já o tom nedokážu ani mluvit, jak mě to rozdírá.

Vědělo se taky, že mnoha Romům a Sintům vzali za nacismu možnost chodit do školy. Takže se vám potom mělo dostat podpory, abyste to dohnali.

Ano, ale nepřipravili nás jen o školu, vzali nám taky tátu, který na nás vydělával, živil nás a učil nás, jak máme žít. Toho nám vzali. Je to tak? Neumřel přece někde na ulici. Zavraždili ho. Bylo mu třicet dva let. Bez školy žít můžu, ale bez tátovy lásky?

Chodíš ještě někdy do těch míst, kde jste tenkrát ve Vidni žili?

Dvakrát, často i třikrát ročně cítím takovou touhu, záleží na tom, v jakém jsem rozpoložení. Ale neuplyne jediný rok, abych tam nezašla. To se mě zmocní takový žal, i když jsem normálně veselý člověk.

Je to tam už trochu jiné než dřív, ale tak moc se to zase nezměnilo. Tráva v Kongresovém parku je dost vysoká, zpustlá, stromy tam pořád ještě stojí a samozřejmě i dům Paprika je stejný jako dřív. Sedím v autě a dívám se a slyším hlasy, slyším tátu, mámu, jak spolu mluví, a procházím přesně po těch cestičkách jako kdysi. Jsou tam schody s takovým nízkým zábradlím, vyjdu po nich, jako jsem tam vždycky chodila jako dítě. Lidi po mně pochopitelně koukají a já si v duchu říkám, to nevadí, jen se dívejte, jsem zase tady, a zas půjdu.

Je tam taková zídka, do které jsme vyryli spoustu věcí, naše jména, kdo všechno tam byl. Ještě dneska se hodně z toho dá přečíst. Je to už vybledlé, ale vidět to ještě je. Tam sedím celé hodiny. Všechno ve mně ožívá. A vidím mámu, když jí bylo tak pětatřicet, šestatřicet let, s jakou láskou a věčným strachem se o nás starala. Někdy si pomyslím, kdybych tak mohla zastavit čas. Nebo navždy začarovat chvíli, kdy byl táta zrovna doma. Býval doma spíš málo, protože se musel pořád ohánět, abychom všechno měli, a jeho miláčkem byl vždycky Rapid. Ten okamžik, kdy byl doma a přijelo to auto, ten bych proklela.

Ceija Stojka. Žijeme ve skrytu. Vyprávění rakouské Romky.

Z německého originálu *Wir leben im Verborgenen. Erinnerungen einer Rom-Zigeunerin*. Hrsb. Karin Berger, vydáno Picus Verlag, Wien 1988, přeložila Jana Zoubková. Doslov Beate Eder-Jordan. Praha: Argo, 2008.

2 Robert Jan Verbelen (1911–1990), belgický příslušník SS. V roce 1947 byl v nepřítomnosti odsouzen za vraždu více než sta lidí k trestu smrti. Rakousko mu udělilo v roce 1959 státní příslušnost – pozn. překl.

Romano džaniben – řilaj 2009

Časopis romistických studiř

Tento řasopis vychází díky finanční podpoře Ministerstva kultury České republiky.

Publikace byla financována hlavnřím městem Praha z Celoměstských programů na podporu aktivit národnostních menřin na územř hl. m. Prahy pro rok 2009.

Projekt byl podpořen z prostředků Nadačního fondu obětř holocaustu.

Vydává Romano džaniben
Ondřřčkova 33, 130 00 Praha 3
tel.: 222 715 947, e-mail: dzaniben@email.cz, www.dzaniben.cz
bankovní spojení: 161582339/0300
řřfredaktorka: Jana Kramářová
Vřkonnř redaktori: Lada Viková, Helena Sadřlková a Peter Wagner
Technická redaktorka: Eva Zdařilová

Redakční rada:

Mgr. Viktor Elřřík, Ph.D.; PhDr. Jana Horvážhová; PhDr. Arne B. Mann, CSc.;
Mgr. Helena Sadřlková; Mgr. Lada Viková; Dipl.-Phys. Peter Wagner; PhDr. Renata Weinerová

Odborná poradnř a konzultační skupina:

Ass. Prof. Mag. Dr. Dieter Halwachs; PhDr. PaedDr. Karol Janas, Ph.D.; Mgr. et Mgr. Petr Lhotka;
Mgr. Marta Mikluřřaková; Mgr. Kamila Mrážková; prof. Ctřbor Nečas, Doc. PhDr. Jiřř Nekvapil, CSc.

Sazba: Petr Teichman
Obálka: Daniela Kramerová s použitřm fotografiř sbřrkovřch předmětů
z Fondu textilu Muzea romské kultury
Tisk: PBtisk, Přřbram
Produkcř zajiřřřuje nakladatelství G plus G, s.r.o.,
Plavecká 14, 128 00 Praha 2
tel: 222 588 001, e-mail: gplusg@gplusg.cz, www.gplusg.cz
Náklad: 600 ks
Doporučená cena: 160 Kř
Roční předplatné: 320 Kř (včetně pořřtovného a balného)
ISSN 1210-8545

Evidenční říslo podle tiskovřho zákona: MK ČR E 6882
Nevyřřádané rukopisy a fotografie se nevracejř. Obsah zveřejněných polemických článků
nemusř být totožný se stanoviskem redakce. Podávánř novinovřch zásilek povoleno
Ředitelstvřm pořř Praha ř.j. NP 1360/1994 ze dne 24.6.1994.